

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พื้นที่ภาคเหนือตอนบนอันประกอบด้วยจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย พะเยา แพร่ น่าน แม่ฮ่องสอน ลำพูน ลำปาง และตาก มีพื้นที่รวมประมาณ 65,683,107 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศเป็นเทือกเขาสูงชัน ซึ่งมีพื้นที่ป่าไม้ถึงร้อยละ 60 ของพื้นที่ มีพื้นที่ราบร้อยละ 8.9 พื้นที่ที่เหลืออีกร้อยละ 31 หรือประมาณ 20,414,334 ไร่ จึงอยู่ในบริเวณภูเขาต่าง ๆ ที่ราบเชิงเขา บริเวณหุบเขา ที่ดอนและที่สูง ซึ่งเป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธาร กระจายอยู่ทั่วไป และมีประชาชนอาศัยอยู่ไม่น้อย (สถาบันวิจัยสังคม มช. 2534)

จากสถานการณ์ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการผลิตและการดำรงอยู่ของประเทศไทยอย่างมหัศจรรย์ ที่เห็นอย่างชัดเจนก็คือ ปริมาณน้ำฝนลดลงกว่าค่าเฉลี่ยในรอบ 30 ปี ถึงร้อยละ 9 ปริมาณน้ำในแหล่งต้นน้ำลำธารทั้ง 4 สายใหญ่ในภาคเหนือ คือปิง วัง ยม น่าน มีไม่เพียงพอ ทั้งในด้านการเกษตร การชลประทาน การผลิตไฟฟ้า น้ำดื่ม น้ำใช้ก็ขาดแคลนไปทั่ว ซึ่งเป็นปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมอย่างใหญ่หลวง

สาเหตุที่ทำให้ทรัพยากรป่าไม้เสื่อมโทรมลง มีปัจจัยหลายประการที่พอจะแยกแยะได้ดังนี้

1. การให้สัมปทานป่าไม้ในอดีต ทำให้พื้นที่ป่าลดลงอย่างรวดเร็ว และปลุกทดแทนไม่ทัน ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 นั้น ประเทศไทยส่งไม้สักออกขายมีรายได้เข้าประเทศเป็นอันดับสองรองจากข้าว

2. การบุกรุกทำลายป่า การลักลอบตัดไม้ ของนายทุนผู้มีอิทธิพล และข้าราชการบางส่วน และการตัดไม้เพื่อใช้สอยของชาวบ้าน ความต้องการใช้ไม้เพิ่มมากขึ้นทุกปี

3. การบุกรุกที่ทำกินใหม่ การเผาป่าเพื่อขยายที่ทำกินของชาวบ้าน การเผาป่าทำให้เกิดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ ในชั้นของบรรยากาศเป็นอันมาก และเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้โลกร้อนขึ้น

การบุกเบิกที่ทำกินใหม่นั้น มีผลกระทบต่อเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตของประเทศ จากเกษตรดั้งเดิมมาเป็นเกษตรแผนใหม่ ซึ่งเน้นการปลูกพืชเดี่ยว ๆ เป็นพื้นที่ใหญ่ เพื่อการส่งออกและป้อนโรงงานอุตสาหกรรม เช่น ข้าวโพด ข้าวฟ่าง อ้อย มันสำปะหลัง เป็นต้น พื้นที่ปลูกเดิมไม่เพียงพอ ต้องขยายพื้นที่ออกเรื่อย ๆ และรุกเข้าไปในป่าอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทุกวันนี้มีการขยายพื้นที่เกษตรกรรมได้น้อยกว่า 0.5 % เมื่อเปรียบเทียบกับช่วง 30 ปีที่ผ่านมา ที่เคยขยายได้ถึงปีละ 4 % (สมศักดิ์ 2535)

4. การเคลื่อนย้ายและการเพิ่มปริมาณของชาวไทยภูเขา ตามกระแสการเมืองที่เปลี่ยนแปลง มีผลกระทบให้ชาวเขาจากนอกประเทศเคลื่อนย้ายเข้ามายึดพื้นที่ทำกินในเขตต้นน้ำลำธาร ผสมผสานกับพวกที่มีอยู่เดิม แยกแยะได้ยาก ซึ่งก็ขยายพื้นที่เพาะปลูกออกไปเรื่อย ๆ รวมทั้งระบบไร่เลื่อนลอย และนิยมทำการเพาะปลูกบนที่ลาดชัน ทำให้เกิดการชะล้างพังทลายโดยง่าย

5. ผลกระทบจากการท่องเที่ยว ทำให้เกิดการแสวงหาแหล่งท่องเที่ยวใหม่ ๆ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยว เช่นการทำรีสอร์ทใหญ่ ๆ ในหุบเขา ชื่อที่ชาวบ้านบ้าง บุกรุกเองบ้าง หรือชาวบ้านขายที่ให้นายทุน แล้วไปบุกเบิกที่ทำกินใหม่บ้าง

6. นโยบายที่ผิดพลาดของรัฐ ที่มอบหมายการดูแลและจัดการป่าไม้กับกรมป่าไม้เพียงผู้เดียว ทำให้มีความรู้สึกว่ป่าไม้เป็นของรัฐบาล ไม่ใช่ของประชาชน ไม่ต้องรับผิดชอบดูแลรักษา โครงการปลูกป่าของกรมป่าไม้ล้มเหลวลงอย่างสิ้นเชิง ปลูกแล้วไม่มีใครช่วยดูแล และที่สำคัญตอนให้กรมป่าไม้กำลังจะแยกคนและป่าออกจากกัน เช่นในโครงการ คจก. ซึ่งที่จริงแล้วกรมป่าไม้จะต้องส่งเสริมให้คนและป่าอยู่ร่วมกันได้ ให้ชาวบ้านมีความตระหนักรู้ป่า และมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่า

ที่กล่าวมานั้นเป็นภาพกว้าง ๆ ของสาเหตุในการเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ อันจะมีผลกระทบส่วนใหญ่มาจากภายนอก ซึ่งเป็นผลมาจากการคลี่คลายขยายตัวของระบบเศรษฐกิจสังคมสมัยใหม่ ซึ่งขาดความสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจในเชิงวัตถุ และการพัฒนาจิตใจของมนุษย์ ซึ่งมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

การพัฒนาคือการที่ชาวบ้านมีความคิดริเริ่มและปฏิบัติการเอง การพัฒนาแบบยั่งยืนคือการพัฒนาที่เอื้อต่อสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมอย่างสัมพันธ์กัน (ประเวศ 2534) สังคมที่ยั่งยืนโดยรวมขึ้นขึ้นอยู่กับความยั่งยืนของชนบท แนวทางการพัฒนาโดยมีฐานที่ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นสิ่งที่ควรสนับสนุน หัวใจของการพัฒนานั้นคือ การมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง มีกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของประชาชนที่ขัดแย้ง ดังนั้นการพัฒนาองค์กรชุมชนและเครือข่ายเพื่อการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และพัฒนาระบบเกษตรกรรมที่ยั่งยืน เพื่อความสมดุลของสภาพนิเวศและสิ่งแวดล้อม จึงเป็นความจำเป็นอย่างแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนในบริเวณต้นน้ำภาคเหนือ

ทุกวันนี้หลายฝ่ายกำลังมองหาทางออกที่ดีที่สุดสำหรับชาวบ้านที่อยู่ในเขตพื้นที่ต้นน้ำ ว่าทำอย่างไรพวกเขาเหล่านั้นจะมีชีวิตอยู่ได้โดยชุมชนไม่แตกสลายเพราะถูกอพยพ และมีวิธีการผลิตที่พอเพียงต่อการดำรงชีวิตและเกื้อกูลต่อสภาพแวดล้อม นั่นคือการหันมาสู่ระบบเกษตรที่ยั่งยืนนั่นเอง

ดังนั้นการศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ จึงได้คัดเลือกเอาลุ่มน้ำแม่เลาะ ซึ่งเป็นตัวแทนของลุ่มน้ำขนาดเล็ก และมีอยู่เป็นจำนวนมากในภาคเหนือ มีชุมชนหลายแห่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในลุ่มน้ำเดียวกัน มีการทำการเกษตรยั่งยืนในรูปแบบต่างๆ เช่นการทำสวนเมี่ยง การทำนาขั้นบันได การทำเกษตรป่าไม้ และมีระบบคิด

ในการผลิตเชิงอนุรักษ์อื่นๆอีกเป็นจำนวนมาก เพื่อศึกษาถึงวิธีการผลิตดั้งเดิม ภูมิปัญญาชาวบ้าน การดำรงอยู่ของชุมชน ชาติพันธุ์ สังคม และวัฒนธรรม ตลอดจนปัจจัยต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อการทำงานและการเกสรที่ยั่งยืนของชุมชน รวมทั้งทัศนคติของชาวบ้านต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและการทำงานร่วมกันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอีกด้วย ซึ่งเมื่อเราทราบถึงปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว จะได้ส่งเสริมปัจจัยอื่นๆ และพัฒนาแนวทางการทำงานเกสรที่ยั่งยืนที่เหมาะสมต่อไป เพื่อความยั่งยืนของชุมชน ความยั่งยืนของลุ่มน้ำ อันนำมาซึ่งความยั่งยืนของประเทศชาติโดยรวมนั่นเอง

วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

1. เพื่อศึกษาการทำงานเกสรที่ยั่งยืนในรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นอยู่ในหมู่บ้าน
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการทำงานเกสรที่ยั่งยืน และการพัฒนารูปแบบการทำงานเกสรที่ยั่งยืนของเกษตรกร
3. เพื่อทราบแนวทางการพัฒนารูปแบบเกสรที่ยั่งยืนให้สอดคล้องกับชุมชน และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในเขตต้นน้ำ

ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

ทำให้ทราบถึงความเหมาะสมและการทำงานเกสรที่ยั่งยืนในรูปแบบต่างๆที่เป็นอยู่ในหมู่บ้าน เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนารูปแบบการทำงานเกสรที่ยั่งยืนที่สอดคล้องกับชุมชนและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในเขตต้นน้ำ

สมมุติฐานของการวิจัย

การทำงานเกสรที่ยั่งยืนจะมีความสัมพันธ์กับอายุ การอ่านออกเขียนได้ ประสบการณ์ในการทำฟาร์มเชิงอนุรักษ์ ทัศนคติเกี่ยวกับการเกสรเชิงอนุรักษ์ จำนวนสมาชิกที่ช่วยทำงานในฟาร์มได้ ขนาดที่ดินถือครอง รายได้รวมต่อปี ภาระหนี้สิน การเป็นสมาชิกองค์กรชาวบ้าน และความช่วยเหลือจากหน่วยงานรัฐและเอกชน

ขอบเขตของการศึกษาวิจัย

การทำวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยบางประการที่มีผลต่อระบบเกษตรยั่งยืนของเกษตรกรในพื้นที่ต้นน้ำภาคเหนือ ได้เลือกศึกษาเฉพาะกรณีลุ่มน้ำแม่เลาะ ตำบลสะลวง อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีสภาพภูมิประเทศและลักษณะท้องถิ่นคล้ายกับภาคเหนือโดยทั่วไป ที่มีชุมชนเล็ก ๆ กระจายกันอยู่ในบริเวณเนินเขา หุบเขาและยอดเขาจำนวนทั้งสิ้น 5 หมู่บ้าน ชุมชนบริเวณหุบเขาเป็นเขตการตั้งถิ่นฐานเก่าแก่ มีชุมชนชาวเขาเล็ก ๆ และชุมชนที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานใหม่ของคนเมืองกระจายอยู่โดยรอบ ซึ่งมีองค์ประกอบครบเป็นตัวแทนของชุมชนในเขตพื้นที่ต้นน้ำทางเหนือได้เป็นอย่างดี

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ศึกษาวิจัยทุกหลังคาเรือนใน 5 หมู่บ้านคือ

1. บ้านพระบาทสร้อย (คนเมือง) 29 หลังคาเรือน
2. บ้านเมืองกะ (คนเมืองเชื้อสายลาว) 28 หลังคาเรือน
3. บ้านห้วยส้มสกก (คนเมือง) 20 หลังคาเรือน
4. บ้านแม่กะเปียง (กะเหรี่ยง) 31 หลังคาเรือน
5. บ้านห้วยเต่ารุ (ม้ง) 14 หลังคาเรือน

รวม 122 หลังคาเรือน

สำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพนั้นใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้นำท้องถิ่นหมู่บ้านละ 5 คน

นิยามศัพท์

1. เกษตรยั่งยืน หมายถึงวิถีการผลิตทางการเกษตรในกรอบที่ว่า "คนอยู่ได้ ธรรมชาติอยู่ได้ ไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อผู้อื่น" เป็นหลักการและแนวคิดเกี่ยวกับเกษตรกรรมที่ยึดหลักการผลิตที่เหมาะสมกับระบบเกษตรนิเวศ โดยใช้ทรัพยากรการผลิตอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ ไม่ก่อให้เกิดผลเสียทั้งระยะสั้นและระยะยาวต่อสภาวะแวดล้อม และดำรงอยู่ได้ยาวนานจนถึงคนในรุ่นต่อไป การวัดการทำการเกษตรยั่งยืน วัดได้โดยใช้ "ดัชนีการทำการเกษตรยั่งยืน" (ดูหน้า 26)

2. พื้นที่ตั้งน้ำ หมายถึง บริเวณที่สูงซึ่งป่าอุดมสมบูรณ์เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำลำธาร
3. ลุ่มน้ำ หมายถึงบริเวณที่แม่น้ำลำธารไหลผ่าน และมีความสัมพันธ์ทางนิเวศวิทยา

วัฒนธรรม และการผลิต

4. อายุของเกษตรกร หมายถึงอายุเต็มของเกษตรกรที่เป็นหัวหน้าครัวเรือน
5. การอ่านออกเขียนได้ หมายถึงความสามารถในการอ่านและการเขียนภาษาไทย ซึ่งวัดได้โดยให้เกษตรกรอ่านข้อความแล้วให้คะแนนตามนั้น เช่นอ่านได้คล่อง ปานกลาง อ่านไม่ได้ เป็นต้น
- 7.6 ทักษะเกี่ยวกับการเกษตรเชิงอนุรักษ์ หมายถึงความรู้สึทางจิตใจของเกษตรกรที่มีต่อระบบเกษตรเชิงอนุรักษ์ โดยอาจแสดงออกมาในเชิงบวก เช่น เหมาะสม สนใจ พอใจ สนับสนุน หรือ ลักษณะลบเช่น ไม่สนใจ ไม่พอใจ ไม่ต้องการ ซึ่งสามารถที่จะสังเกตและวัดได้จากความคิด ความรู้สึกของเกษตรกรซึ่งตอบสนองต่อแบบสอบถามวัดทัศนคติที่ผู้วิจัย ได้สร้างขึ้น ในด้านการประมาณค่าทัศนคติของเกษตรกรที่มีต่อการเกษตรเชิงอนุรักษ์ กำหนดให้คะแนนคำถาม เป็น 5 ระดับคือ

ระดับ 5 (มากที่สุด) หมายถึงสนใจมากที่สุด พอใจมากที่สุด เหมาะสมมากที่สุด สนับสนุนมากที่สุด คะแนนระดับนี้เท่ากับ 5 คะแนน

ระดับ 4 (มาก) หมายถึงสนใจมาก พอใจมาก เหมาะสมมาก สนับสนุนมาก คะแนนระดับนี้เท่ากับ 4 คะแนน

ระดับ 3 (ปานกลาง) หมายถึงสนใจปานกลาง พอใจปานกลาง เหมาะสมปานกลาง สนับสนุนปานกลาง คะแนนระดับนี้เท่ากับ 3 คะแนน

ระดับ 2 (น้อย) หมายถึงสนใจน้อย พอใจน้อย เหมาะสมน้อย สนับสนุนน้อย คะแนนระดับนี้เท่ากับ 2 คะแนน

ระดับ 1 (น้อยที่สุด) หมายถึงสนใจน้อยที่สุด พอใจน้อยที่สุด เหมาะสมน้อยที่สุด สนับสนุนน้อยที่สุด คะแนนระดับนี้เท่ากับ 1 คะแนน

คะแนนเฉลี่ยที่ได้นำมาแบ่งเป็นช่วง ๆ เพื่อพิจารณาทิศนคติของเกษตรกรดังนี้

คะแนน 4.6 - 5.0 แสดงว่ามีทัศนคติที่ดีที่สุด

คะแนน 3.6 - 4.5 แสดงว่ามีทัศนคติที่ดี

คะแนน 2.6 - 3.5 แสดงว่ามีทัศนคติด้านกลาง

คะแนน 1.6 - 2.6 แสดงว่ามีทัศนคติไม่ดี

คะแนน 1.0 - 1.5 แสดงว่ามีทัศนคติไม่ดีที่สุด

7. ขนาดที่ดินถือครอง หมายถึงขนาดที่ดินที่อยู่อาศัย ที่นา และที่ส่วนทั้งหมด ทั้งที่มีกรรมสิทธิ์ตามกฎหมาย และไม่มีกรรมสิทธิ์ตามกฎหมาย
8. ภาระหนี้ หมายถึงปริมาณหนี้ที่เกษตรกรมีอยู่ทั้งหมด วิธีวัดใช้ "dummy variable" กล่าวคือ ถ้าเป็นหนี้ให้ = 1 ไม่เป็นหนี้ = 0
9. เชื้อชาติ หมายถึงเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ที่อาศัย อยู่ในบริเวณลุ่มน้ำแม่เลาะ ได้แก่คนพื้นเมืองเชียงใหม่, คนเชื้อสายลัวะ, ชาวไทยภูเขาเผ่าม้ง และชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยง
10. การเป็นสมาชิกองค์กรชาวบ้าน หมายถึงการเป็นสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เช่น กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ป่า เป็นต้น วัดได้โดยนับจำนวนที่ชาวบ้านเป็นสมาชิก
11. การช่วยเหลือจากหน่วยงานรัฐและเอกชน หมายถึงคำแนะนำ หรือการส่งเสริมระบบเกษตรยั่งยืน จากหน่วยงานของรัฐบาลและองค์กรพัฒนาเอกชน วัดได้โดยนับจำนวนหน่วยงานที่เกษตรกรได้รับความช่วยเหลือและคำแนะนำเกี่ยวกับเกษตรยั่งยืน
12. รายได้รวมของครอบครัวต่อปี หมายถึงรายได้ทั้งในฟาร์มและนอกฟาร์มของเกษตรกร